

Minulosť v ústavách

Historická narratíva

v ústavných preambulách štátov

strednej Európy

prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D.,

Spoločenskovedné výskumné centrum Maďarskej akadémie vied, Budapešť

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá úlohou histórie v ústavách stredo európskych krajín po roku 1989. Článok sa koncentruje na ústavné preambuly Českej republiky, Poľska, Maďarska, Slovenska, Chorvátska a Slovinska. Všetky spomínané štáty majú skúsenosť nielen s Habsburskou ríšou, ale aj so Sovietskym zväzom. Dejiny, otázka štátnosti a náboženstvo hrali dôležitú úlohu v ústavodarnom procese po roku 1989. Situácia je však v jednotlivých krajinách odlišná. Veľmi intenzívna historická dimenzia je typická pre nový Základný zákon Maďarska. Relatívne umiernená je historická narratíva v slovinskej ústave.

Abstract: The paper deals with the role of history in the Central European constitutions after 1989. The article focuses on the constitutional preambles of Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Croatia and Slovenia. These countries have experience with the Habsburg Empire and Soviet Union too. History, issues of statehood and religion have played important role in the process of constitution-making after 1989. The situation is different in the individual countries. Very intensive historical dimension is typical for a new Fundamental Law of Hungary. Relatively moderate is the preamble of Slovenia.

Key words: Central Europe, constitution, history, preamble, religion, statehood.

Kľúčové slová: história, náboženstvo, preambula, stredná Európa, štátnosť, ústava.

Vývoj ústavného práva nie je možné pochopiť bez znalosti histórie. Ústavy totiž nie sú len odrazom určitých dôležitých princípov, ale aj dielom politických a historických kompromisov. Z druhej strany úlohou dobrej ústavy je nielen regulovať pomery v danom štáte, ale aj politiky, kultúrne a emocionálne integrovať väčšinu jeho obyvateľstva. V tomto procese vždy zohráva dôležitú úlohu aj história. Ústavodarca sa preto občas pokúša vytvoriť svoju vlastnú historickú narratívu. Prírodzene ide o citlivú záležitosť, lebo historické povedomie väčšiny krajín je relatívne fragmentované a komplikované. Fragmentovanosť je dôsledkom sociálnej, kultúrnej, konfesionalnej a občas aj národnostnej rozmanitosti konkrétnych štátov. Osobitne to platí v priestore strednej Európy, ktorá si vlastnú podobu modernej národnej štátnosti vytvorila pomerne neskoro.

Najvhodnejšou časťou na formovanie historického povedomia a vytváranie vlastnej narratívy sú ústavné preambuly. Prírodzene preambulu môžu mať aj iné právne dokumenty (zákony, medzinárodné zmluvy a pod.). Okrem toho oficiálnu historickú narratívu vytvárajú aj tzv. zásluhové zákony,¹ alebo zákony o pamäti národa,

respektíve právne normy, ktoré sa chcú v nejakej podobe vysporiadať s nedávnou minulosťou. Môže ísť o reštitučné alebo lustračné zákony, ako aj o iné špeciálne právne normy, ktoré sa snažia ovplyvniť verejný a odborný diskurz o určitých témach. Ako príklad môžu slúžiť neskôr známe ukrajinské dekomunizačné zákony² alebo legislatívna snaha Poľskej republiky ovplyvniť diskusiu o táboroch smrti z obdobia druhej svetovej vojny.

Ambíciou tohto príspevku je preskúmať formovanie historickej narratívy v súčasných ústavných preambulách krajín strednej Európy. Pôjde predovšetkým o ústavy štátov, ktoré mali v posledných dvoch storočiach skúsenosť nielen s dedičstvom Habsburskej ríše (neskôr Rakúsko-Uhorska), ale aj s komunistickým režimom. Okrem Českej republiky, Maďarska, Poľska a Slovenska tu preto bude ešte reč aj o Chorvátsku a Slovinsku. Pozornosť teraz nebude venovaná Rakúsku, ktoré nemalo skúsenosť s komunistickými pokusmi, a ani ostatným krajinám juhovýchodnej Európy, ktoré síce mohli mať aspoň čiastočnú skúsenosť s existenciou ich územných častí v rámci starej stredo európskej monarchie (napríklad

¹ HALÁSZ, I., SCHWEITZER, G. *Szimbolika és közjog. Kalligram. Pozsony*: 2010, s. 141–149.

² Pozri FEDINEC, CS., CSERNICKSKÓ, I. *Az Ukrajnából származott Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül?* REGIO, 2016, No. 1, s. 73–124.

Sedmohradsko v Rumunsku alebo Vojvodina v Srbsku), avšak hlavný prúd ich národného vývoja už v 19. storočí prebiehal v inom – samostatnom – rámci.

Charakteristickou črtou národného vývoja v priestore bývalej habsburskej strednej Európy je veľký dôraz na úlohu jazyka a kultúry v procese národného obrodovania, ďalej problematika paralelného budovania atribútov samostatnej štátnosti alebo aspoň verejnoprávnej autonómie na totožných územiach, ako aj multikonfesionálny charakter týchto národov. Posledne spomínaný prvok je – s výnimkou Poľska – prítomný dokonca aj v tých štátoch, ktoré sa v dôsledku protireformácie stali viac-menej konfesionálne homogénnymi, avšak predtým zohral v ich národnom vývoji dôležitú úlohu aj taký náboženský prvok, ktorý bol síce neskôr porazený, ale jeho pamiatka nikdy nebola zabudnutá.

Všetky skúmané ústavy sa zrodili v dôsledku krachu komunistických režimov v rokoch 1989/1990 a čiastočne aj ako výsledok emancipačných procesov, ktoré priviedli k vzniku nových štátov. Maďarský Základný zákon z roku 2011 je zase dôsledkom veľkého volebného víťazstva pravicových národných síl v roku 2010, ako aj snahy nového vedenia krajiny o určitý nový začiatok po ukončení tzv. prechodného postkomunistického obdobia. Hoci skoro všetky ústavy boli v posledných dvoch až troch desaťročiach novelizované, zmeny sa len výnimočne dotkli úvodných textov.

Preambula znamená úvod do právneho textu, v ktorom sa ústavo- alebo zákonodarca pokúša vyjadriť v koho mene vlastne vystupuje, potom opísať tie historické podmienky a výzvy, na ktoré reagoval, a napokon sa snaží sformulovať hlavné hodnoty, z ktorých vychádzal. Podľa Jiřího Jiráka: „Preambule slavnostním, někdy až archaickým jazykem, odlišným od jazyka dalšího textu ústavy, deklarují principiální ustanovení psané ústavy, artikulují motivy ústavadárce i cíle státu a společnosti, které se ustava snaží naplnit a uskutečnit, popisují i okolnosti přijetí základního zákona, charakterizují daný stupeň vývoje společnosti. V preambulích najdeme základní hodnotovou orientaci státu, stejně jako znaky ústavního zřízení, které je podrobně upraveno v dalších částech vlastního textu ústavy. Není neobvyklé, že preambule vyjadřují státní ideu... Preambule jsou dokumentem politického významu, zároveň ale představují normativní hodnotu zejména tím, že tvoří základ pro výklad a aplikaci ústavy i běžného zákonodárství.“³

Ide teda o určitý katalóg ústavných a spoločenských hodnôt.⁴ Tieto vychádzajú predovšetkým z ústavnej a politickej kultúry daného štátu.⁵ Prirodzene obsah jed-

notlivých preambul sa môže líšiť a nemusí reflektovať všetky práve spomínané dimenzie. Okrem toho preambula nie je povinnou súčasťou každej modernej ústavy. Niektoré demokratické štáty ju preto vôbec nepoznajú alebo presnejšie povedané neobsahujú.

Štáty možno z pohľadu preambuly rozdeliť do troch kategórií.⁶ Do prvej patria tie, ktoré preambulu nemajú. To je prípad väčšiny klasických západoeurópskych demokracií so staršou samostatnou ústavnou kultúrou. Ide predovšetkým o Veľkú Britániu, štáty Beneluxu a škandinávské krajiny. Spomedzi posttranzičných štátov sem patrí Rumunsko. Nasledujúcu kategóriu predstavujú tie štáty, ktorých ústavy majú síce preambulu, ale tá je stručná a celkovo chudobná na konkrétne prvky. Poslednú kategóriu tvoria tie štáty, ktoré majú relatívne rozsiahlu a hodnotovo bohatú (občas aj relatívne ideologickú) preambulu.⁷

Väčšina stredo- a východoeurópskych krajín patrí po roku 1989 do tretej kategórie, kam spomedzi západo- a juhoeurópskych štátov možno zaradiť aj Portugalsko a Španielsko. Ibérske štáty mali v druhej polovici 20. storočia taktiež priamu skúsenosť s antidemokratickými diktáturami, ako aj s postupným demokratickým prechodom. Do strednej („zdržanlivej“) kategórie patria okrem Francúzska, Grécka, Írska, Nemecka a Talianska aj Bulharsko a Slovinsko.⁸ Ide teda o krajiny, ktoré majú republikánsku štátnu formu, pomerne bohaté antidemokratické tradície a komplikovanú históriu. Nemožno však povedať, že by v Európe existovala klasická západná („bezpreambulová“) a nová – postkomunistická – stredo- a východoeurópska („preambulová“) skupina. Svoju úlohu tu namiesto politickej geografie skôr zohráva termín prijatia ústavy, osobitný (regionálny, historický) charakter konkrétnych štátov a po páde komunizmu aj určitá miestna tradícia, ktorá je naklonená deklaratívnej funkcii ústavných dokumentov.⁹

Dôležitým faktorom je taktiež rozsah preambuly. Aj v rámci skúmaného regiónu existujú veľké rozdiely medzi relatívne rozvlácnymi a textovo rozsiahlymi preambulami (Chorvátsko, Poľsko a po roku 2010 aj Maďarsko) a stručnými úvodmi, ktoré nemajú ani rozsah jednej polstrany (Česká republika, Slovensko, Slovinsko). Na menšom priestore musel byť ústavodarca úspornejší a preto aj všeobecnejší a obozretnejší.

Mnohé stredoeurópske ústavy sa začiatkom 90. rokov 20. storočia museli vysporiadať s otázkou zdôvodnenia vzniku nových štátov. Osobitne výrazne sa to prejavilo v prípade Chorvátska, Slovenska a Slovinska, ktoré sa vo svojich preambulách priamo odvolávali na právo národov na sebaurčenie. Poľská a česká ústava, podobne ako ani krátka preambula pôvodného maďarského textu z roku

³ JIRÁSEK, J. K preambuli ústavy. In: *Ústava ČR – vznik, vývoj a perspektivy*. Ed. MLSNA, P. et alii. Praha: 2011, s. 165–166.

⁴ HORKAY-HÖRCHER, F. A Nemzeti hitvallásról. In: *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Eds. JAKAB, A., KÖRÖSÉNYI, A. Budapest: MTA PTI – Új Mandátum, 2012, s. 288.

⁵ FEKETE, B. *Az európai alkotmánypreambulium. Összehasonlító és elméleti elemzés. Habilitációs dolgozat*. Budapest: ELTE, 2017, s. 54 (rukopis).

⁶ Citovanú kategorizáciu vytvoril maďarský právny filozof Balázs Fekete vo svojej habilitačnej práci. Pozri pozn. pod čiarou č. 5.

⁷ Tamže, s. 54–56.

⁸ Tamže, s. 55–59.

⁹ Tamže, s. 59–60.

1989 toto právo nespomínali – predsa len tieto národy nevnímali vtedajšie udalosti ako vznik svojho štátu. Mali skôr transformačný charakter.

Nový maďarský Základný zákon z roku 2010 však v preambule označil obdobie od 19. marca 1944 (nacistická okupácia) do 2. mája 1990 (prvé zasadnutie parlamentu, ktorý vzišiel znovu zo slobodných volieb) za obdobie, keď sa nerealizovalo štátne sebaurčenie Maďarska (doslovne: vlasti). Touto vetou maďarský ústavodarca vlastne vymedzil tzv. obdobie neslobody. Problém spočíva v tom, že v rozpätí marca 1944 a mája 1990 medzi iným došlo v Maďarsku k vyhláseniu republiky (zákonom číslo I. z roku 1946), k podpisu parížskej mierovej zmluvy po druhej svetovej vojne, ako aj k demokratickej tranzícii, ktorá právne začala prijatím veľkej novely ústavy z roku 1949 (t. j. k prijatiu zákona číslo XXXI. z roku 1989). Prirodzene, Maďarsko aj naďalej uznáva výsledky druhej svetovej vojny, Základný zákon taktiež deklaruje, že krajina je republikou, a nikto nespochybnuje výsledky prechodu k demokracii v rokoch 1989/1990, avšak takéto presné vymedzenie doby neslobody (lepšie povedané: „nasebaurčenia“) je sporné z pohľadu stability celého právneho systému a jeho hodnotového ukotvenia.

Česká republika bola v roku 1993 v inej situácii, ako Maďarsko a Poľsko, ktoré v tejto podobe existovali ako suverénne a samostatné štáty už pred prijatím práve platných ústav. Česká republika mala tiež svoje jasné hranice, identitu a štátne orgány, ale do konca roka 1992 bola predsa len súčasťou Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Nezávislosť a úplnú suverenitu získala teda až po rozpade a právnom zániku práve spomínaného spoločného štátneho útvaru. Podľa profesora Václava Pavlíčka: „K 1. 1. 1993 zůstala Česká republika ve skutečnosti „zbytkovým státem“ v důsledku úsilí a ústavních kroků především představitelů slovenského národa, kteří svůj vztah k československé státnosti ústavní formou vyjádřili v Deklaraci Slovenské národní rady o svrchovanosti Slovenské republiky ze 17. 7. 1992 a v preambuli k Ústavě Slovenské republiky ze dne 1. 9. 1992.“¹⁰ Tento fakt čiastočne reflektoval český ústavodarca na začiatku preambuly, keď vyzdvihol, že k prijatiu ústavy dochádza „... v čase obnovy samostatného českého štátu...“.

Ústavodarca sa pokúsil v minulosti nájsť východiská pre novú samostatnú českú štátnosť a našiel ich v tradíciách „dávné státnosti zemí Koruny české i státnosti československé“. Nespomenul však generálne všetky tradície, ale vyzdvihol len „dobré tradície“, ku ktorým chcel byť verný. Nie všetky staršie tradície je totiž možné a vhodné použiť v procese budovania suverénnej a demokratickej štátnosti.

Pavel Maršálek sa v jednej zo svojich štúdií pokúsil zhrnúť, ktoré tradície je možné považovať za dobré. Na prvom mieste spomenul kontinuálnu snahu Čechov mať vlastný štát, ktorá je občas spojená s pragmatizmom

pri začleňovaní do väčších nadnárodných celkov. Potom uviedol fenomén národovectva a vlastenectva, a nakoniec humanistickú a demokratickú orientáciu českých politických elít.¹¹ Prirodzene ide o relatívne subjektívny výber. Myšlienku európanstva, podobne ako austroslavizmus Františka Palackého napríklad autor považuje skôr len za súčasť pragmatickej tradície. Zároveň nespomína kresťanstvo, ktoré napriek mnohým nedorozumeniam a postupujúcej laicizácii v posledných storočiach určite významne formovalo české myslenie, štátnosť a každodennosť.¹²

Dôležitú nepresnosť pri formulácii tejto časti ústavy si všimol profesor Václav Pavlíček, keď pripomenul, že česká štátnosť existovala už aj pred vznikom útvaru, ktorý sa označuje ako Koruna česká a to už od vlády dynastie Přemyslovcov.¹³ Za významnú súčasť tradície štátnosti a štátnej idey považuje aj svätováclavskú tradíciu. Okrem toho Československo svoju štátnu ideu historicky odvodzovalo od Veľkej Moravy,¹⁴ hoci priamo v ústave z roku 1920 sa táto nespomínala – inak podobne, ako ani iné predchádzajúce tradície štátnosti.¹⁵

Iný vzťah k tradíciám predchádzajúcej štátnosti vyjadril slovenský ústavodarca v septembri 1992, keď prijal ústavu Slovenskej republiky. V preambule okrem „historického odkazu Veľkej Moravy“ nespomenul ani jednu z predchádzajúcich foriem štátnosti, v podmienkach ktorých žili obyvatelia Slovenska a ich predkovia pred rokom 1992. Teda ani štátnosť uhorskú, voči ktorej sa postupne vymedzilo slovenské národné hnutie v 19. storočí, ani medzivojnovú československú demokratickú, ani autoritatívnu vojnovú slovenskú, ani povojnovú prechodnú (koaličnú) alebo komunistickú československú, a v jej rámci aj autonómnu (asymetrickú) slovenskú štátnosť.

To však neznamená, že by sa Slovensko od tohto dedičstva úplne odvrátilo – to by vlastne reálne ani nebolo možné. Slovensko prevzalo predchádzajúci československý právny poriadok a vplyv československých ústavných a politických tradícií je dodnes cítiť aj na samotnej ústave. Jediný odkaz na Veľkú Moravu v preambule je paradoxný hlavne preto, lebo jej praktický vplyv na súčasnú podobu Slovenska, jeho hranice, kultúru, mentalitu a právny poriadok je – okrem symbolického významu – asi najmenší.

¹¹ MARŠÁLEK, P. Ústava České republiky a dobré tradice naší státnosti. In: *Ústava ČR – vznik, vývoj a perspektivy*. Ed. MĚSNA, P. et alii. Praha: 2011, s. 158. Inak práve citovaný autor mal pocit, že v súčasnosti (t. j. v roku 2011) sa Česká republika dôsledne pridrižiava už len tretej – humanistickej a demokratickej – tradície. Tamže, s. 163.

¹² V tomto zmysle chápal české dejiny aj významný historik Josef Pekař.

¹³ PAVLÍČEK, V. a kol. *Ústavní právo a státověda II. díl. Ústavní právo České republiky*: 1. úplné vydání. Praha: Leges, 2011, s. 402.

¹⁴ Tamže, s. 402.

¹⁵ Začiatky českej štátnosti vo Veľkej Morave a v českom priemyslovskom kniežatstve vidí aj KLÍMA, K. a kol. *Komentář k Ústavě a Listině*. 1. díl. 2. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 29.

¹⁰ PAVLÍČEK, V. a kol. *Ústavní právo a státověda II. díl. Ústavní právo České republiky*: 1. úplné vydání. Praha: Leges, 2011, s. 402.

Z druhej strany treba zdôrazniť, že práve Veľká Morava bola ten štátny útvar, ktorý sa v minulosti čiastočne spomínal aj v československom ústavnom práve, ale nie ešte v jeho prvopočiatkoch. Preambula československej ústavnej listiny z roku 1920, ani úvod ústavy samostatnej Slovenskej republiky z roku 1939 totiž odkaz na Veľkú Moravu neobsahovali. Až ústava z 9. mája 1948 pripomenula svojim čitateľom: „*Češi a Slováci, dva bratrské národy, členové veľké rodiny Slovanstva, žili již před tisícem let společně v jednom státě a společně přijali z východu nejvyšší výtvar tehdejší vzdělanosti – křesťanství.*“¹⁶ Priamo pojem Veľkej Moravy a meno Cyrila a Metoda sa však ani tu neobjavili. Socialistická ústava z roku 1960 už nespomínala tento starý spoločný útvar. V preambule k ústavnému zákonu č. 143/1968 o československej federácii sa taktiež nespomína Veľká Morava a dedičstvo Cyrila a Metoda. Text obsahuje len pomerne otvorenú vetu: „*My národ český a slovenský, vycházející z poznání, že naše novodobé dějiny jsou prochnuty oboustrannou vůlí žít ve společném státě...*“¹⁷ Túto formuláciu však nemožno interpretačne rozšíriť na tradíciu veľkomoravskej štátnosti, lebo ústavodarca spomenul len novodobé dejiny.

Positívnejší vzťah k hore uvedeným – nespomenutým – štátnostiam sa prejavil v prejave predsedu Národnej rady Slovenskej republiky Pavla Hrušovského pri príležitosti 10. výročia vzniku Slovenskej republiky. Vznikom Uhorska v roku 1000 sa podľa prejavu: „*Slovensko stalo súčasťou kráľovstva, ktoré deväťsto rokov tvorilo dejiny Strednej Európy. Prorocky znejú slová zakladateľa Uhorska sv. Štefana, ktorý v záveti vyzýval svojho syna k rešpektovaniu jazykovej a etnickej rôznosti obyvateľov svojho kráľovstva. Takmer osemsto rokov jeho nasledovníci toto prorocké odporúčanie rešpektovali a aj preto bolo Slovensko osemsto rokov nie objektom – ale subjektom uhorských dejín... Hlásme sa preto hrdo k uhorským dejinám, ako súčasťou našich dejín.*“¹⁸ V súvislosti so vznikom Československa predseda slovenského parlamentu vyzdvihol nasledovné: „*Je však neoddiskutovateľnou skutočnosťou, že v roku 1918 dostalo Slovensko svoje meno a územie a že od roku 1918 sa mohli Slováci rozvíjať v prostredí demokratického štátu, ktorý poskytol priestor pre vznik slovenských štátnych, vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií.*“¹⁹ Nakoniec bol spomenutý aj vojnový slovenský štát, ktorého vznik väčšina vtedajšieho

obyvateľstva akceptovala, hoci neskôr spôsobil aj mnohé tragédie. Voči tomuto štátu sa potom vymedzilo antifašistické povstanie v roku 1944. Ako pozitívum prejav ešte vyzdvihol voľby v roku 1946 a potom komplexnú zmenu v roku 1989, ktorá vošla do dejín ako November 1989.²⁰ Prejav predsedu parlamentu napriek jeho výnimočnosti prirodzene nemôže suplovať text preambuly.

Spomienke na predchádzajúci štátnosť sa vyhla aj dodnes platná slovinská ústava z roku 1991. Slovinský ústavný zákon o realizácii novej ústavy sa prihlásil k právnej kontinuite a prehlásil, že právne predpisy, ktoré boli platné pred 23. decembrom 1991, zostali naďalej súčasťou platného právneho poriadku. Predpisy, ktoré odporovali novej ústave, museli byť najneskôr do 31. decembra 1993 uvedené do súladu s jej textom. Dovtedy bolo dokonca s výnimkou prípadov ochrany ľudských práv pozastavené aj konanie pred ústavným súdom, ktoré sa týkalo kontroly ústavnosti.²¹

Naopak, ústava Chorvátskej republiky z decembra 1990 vo svojej I. časti, ktorá má názov „Historické základy“,²² presne vymenovala skoro všetky formy samostatnej alebo autonómnej chorvátskej štátnosti pred vyhlásením samostatnosti. Výpočet začal založením chorvátskych kniežatstiev v VII. storočí a skončil obdobím, keď bola Socialistická republika Chorvátsko členským štátom juhoslovenskej socialistickej federácie.²³ Text nevyzdvihol len obdobie tzv. ustašovského štátu počas druhej svetovej vojny. Nezávislým a suverénnym štátom sa Chorvátsko však stalo až v roku 1991.

Českej ústavnej úprave sa najviac podobá text preambuly poľskej ústavy z roku 1997. Prijatie tejto ústavy znamenalo ukončenie pomerne dlhého prechodného obdobia, keď poľský štátny a ústavný život upravovali prechodné ústavné normy – jednak v roku 1989 novelizovaný text starej ústavy z roku 1952 a jednak provizórna, tzv. malá ústava z roku 1992. Tá nemala preambulu, takže sa vyhla riešeniu otázky návaznosti na predchádzajúce štátnosti.

Preambula ústavy z roku 1997 sa začala konštatovaním, že Poliaci v roku 1989 znovu získali možnosť suverénne a demokraticky rozhodovať o osude svojej vlasti. Týmto spôsobom bola relatívne veľkoryse vyriešená otázka vymedzenia obdobia neslobody. O niečo neskôr ústavodarca v texte preambuly vyslovil, že chce nadviazať na „*najlepšie tradície Prvej a Druhej Republiky*“. V poľskej historickej a politickej terminológii sa pod Prvou Republikou (Piersza Rzeczpospolita) rozumie poľsko-litovský štát pred veľmocenskými zábermi koncom 18. storočia a to spolu s jeho špecifickou „šľachtickou demokraciou.“

¹⁶ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. ze dne 9. května 1948. In: GRONSKÝ, J. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II. 1945–1960.* Praha: Karolinum, 2006, s. 330.

¹⁷ Ústavní zákon č. 143/1968 Sb. ze dne 27. října 1968 o československé federaci. In: GRONSKÝ, J. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III. 1960–1989.* Praha: Karolinum, 2007, s. 167.

¹⁸ HRUŠOVSKÝ, P. *Tvár krajiny. Prejav predsedu parlamentu Pavla Hrušovského prednesený 1. 1. 2003 na slávnostnom zasadnutí Národnej rady SR pri príležitosti 10. výročia vzniku Slovenskej republiky.* Prešov: Vydavateľstvo Micha Vaška, 2003, s. 9.

¹⁹ Tamže, s. 11.

²⁰ Tamže, s. 12–13.

²¹ Republika Slovinsko. In: *Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy.* III. část. Eds. PAVLÍČEK, V., JIRÁSKOVÁ, V. a kol. Praha: PF UK, 2001, s. 291.

²² Chorvátska ústava nemá klasickú preambulu.

²³ Oficiálny názov Socialistická Federatívna Republika Juhošlavia (SFRJ).

Pojem Druhá Republika (Druga Rzeczpospolita) označuje medzivojnové obdobie. Týmto spôsobom ústavodarca v roku 1997 znovu vyjadril dištanc od povojnovej Poľskej ľudovej republiky a jej ideových a politických tradícií. Poľské politické myslenie dodnes neoznačuje číslom toto obdobie, lebo za Tretiu Republiku považuje až obdobie po roku 1989. Tento pojem používa inak aj posledná veta samotnej preambuly. Preambula si inak špeciálne pripomenula aj trpké skúsenosti z čias, keď boli v poľskej vlasti porušované základné slobody a ľudské práva. Toto obdobie však ústavodarca – logicky – neobmedzil len na roky komunistickej diktatúry, lebo takýchto časových úsekov bolo v poľskej histórii podstatne viac.

Dnes vládnuca strana Právo a spravodlivosť (PiS) počas svojho prvého vládnutia v prvej dekáde 21. storočia prišla s myšlienkou prijatia novej poľskej ústavy, ktorá mala symbolicky položiť základy tzv. Štvrtej Republiky. V projekte z roku 2005 chceli zmeniť aj preambulu, ktorú chceli urobiť trochu vzletnejšou a transcendentnejšou. Jej text sa mal začať slovným spojením: „*V mene Boha Všemohúceho!*“ Potom mal text pokračovať vetami: „*My Narod Poľský, skladajúc vďaka Božej Prozreteľnosti za dar získanej nezávislosti, vďační predchádzajúcim pokoleniam za ich vytrvalú prácu a obeť pre Poľsko, za to, že sa zbavili jarma cudzej presily a komunizmu...*“. Text projektu spomínal aj „... *vyše tisícročné dejiny zviazané s kresťanstvom...*“²⁴ Nakolko však PiS čoskoro stratil moc a jeho volebné víťazstvo v roku 2015 nestačilo k zmene ústavy, bola otázka prijatia novej ústavy odložená. Inak v prostredí poľských ústavných právnikov si zatiaľ nezískala táto myšlienka výraznejšiu popularitu. Základný zákon Poľska z roku 1997, ktorý je výsledkom veľkých kompromisov, je stabilný a zabezpečuje normálne fungovanie systému. O jeho stabilite svedčí aj minimálny počet noviel ústavy.

Okrem českej ústavy všetky ostatné preambuly a úvodné časti v nejakej podobe spomínajú predchádzajúce zápasy o národnú samobytnosť a vlastnú štátnosť. Česká úprava totiž spomína len „*obnovu samostatného českého štátu*“. Poľská preambula vyjadruje vďaka predkom za ich prácu a za vojny o nezávislosť, ktoré boli vykúpené obrovskými obeťami. Na začiatku slovenskej preambuly ústavodarca v mene slovenského národa spomenul „*stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť*“. Zápasy o štátnosť tu teda doplnil o snahu zachovať samotné národné bytie, ktoré bolo ohrozené hlavne v čase intenzívnej, resp. silenej (ale nie násilnej) maďarizácie v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Do určitej miery samostatné slovenské národné bytie ohrozovala aj koncepcia československého národa (t. j. čechoslovakizmus).

Slovenská preambula spomína niekoľkostoročný boj za národné oslobodenie, počas ktorého sa formovala národná svojbytnosť a nastolila otázka vlastnej

štátnosti. V prvej kapitole chorvátskej ústavy sa vzhľadom na veľmi čerstvú skúsenosť s bojom za slobodu a suverenitu konkrétne spomína len vojna v rokoch 1991 až 1995, počas ktorej „... *chorvátsky národ preukázal svoje odhodlanie a pripravenosť znovuobnoviť a chrániť Chorvátsku republiku ako samostatný a nezávislý, zvrchovaný a demokratický štát.*“²⁵

Zaujímavá je situácia v Maďarsku. Preambula zkomponovaná do demokratického ústavného textu v októbri 1989 deklarovala len toľko, že Snem – do prijatia novej ústavy – prijíma v záujme napomôcť pokojnému politickému prechodu k právnemu štátu, ktorý bude realizovať systém viacerých politických strán, parlamentnú demokraciu a sociálne trhové hospodárstvo, nový text ústavy Maďarska. Nová situácia nastala v roku 2011, keď maďarský Snem prijal nový Základný zákon štátu, o ktorom už bola reč vyššie.

Preambula novej ústavy s názvom „*Národné vierovyznanie*“ vyjadrila hrdosť na predkov, ktorí bojovali za zachovanie krajiny, jej slobodu a nezávislosť. Z bohatej plejády uhorských, resp. maďarských bojov za slobodu však okrem revolúcie v roku 1956 konkrétne nespomenula ani jeden. O spomínanej revolúcii ústavodarca konštatoval, že súhlasí s poslancami prvého slobodne zvoleného Snemu v roku 1990, ktorí vo svojom prvom rozhodnutí prehlásili, že „... *naša dnešná sloboda vykličila z revolúcie v roku 1956*“.

V kontexte symbolického a v súčasnosti do určitej miery už aj praktického naviazania na koncepciu historickej (organickéj) ústavy spred roku 1944 je však problematické nemenovanie aspoň občianskej revolúcie a boja za slobodu v rokoch 1848/1849. Predsa len vtedajšie udalosti a reformy položili základy moderného maďarského liberálneho štátu postaveného na právnej rovnosti občanov a na vláde zodpovednej parlamentu. Článok R) prvej normatívnej časti Základného zákona totiž v odseku (3) deklaroval, že ustanovenia Základného zákona je potrebné interpretovať aj v súlade s výdobytkami historickej ústavy. Tento pojem však nie je ľahké definovať a maďarský ústavný súd sa už niekoľko rokov pasuje s touto otázkou. Konkretizovanie boja za slobodu v rokoch 1848/1849, ktoré predstavujú jednu z najkrajších a najintegratívnejších maďarských politických udalostí a tradícií v preambule Základného zákona, by určite uľahčili súdu jeho úlohu, osobitne v otázke pokiaľ je až možné a potrebné zísť v procese hľadania začiatkov „*výdobytkov historickej ústavy*“.

Inak ústavodarca v roku 2011 vyjadril hrdosť ešte na jednu dimenziu maďarskej (uhorskej) histórie. Ide o obdobie, keď „... *náš ľud po stáročia bránil Európu, a svojím talentom a usilovnosťou zveľad'oval jej spoločné hodnoty*“. Hoci text priamo nespomenul, o ktoré storočia ide, pravdepodobne je tu reč o období protitureckých

²⁴ Pozri Konstitúcia Rzeczpospolitej Polskiej. Projekt Prawa i Sprawiedliwości. www.pis.org.pl

²⁵ Chorvátska republika. In: *Transformace ústavních systémů mezi střední a východní Evropou*. III. část. Eds. PAVLÍČEK, V., JIRÁSKOVÁ, V. a kol. Praha: PF UK, 2001, s. 130.

bojov, ktoré sa hlboko zapísali do historického povedomia a mentality maďarského obyvateľstva. Teoreticky by mohlo ešte ísť o boj proti Mongolom v 13. storočí, ten však je historicky už veľmi vzdialený a nemožno ho považovať ani za veľmi úspešný. Komplikovanejšia je otázka obrany Európy pred inými, modernejšími nebezpečenstvami (napríklad pred nacizmom a stalizmom), ktoré samotné sú však bohužiaľ súčasťou európskeho dedičstva. Okrem toho – okrem antistalinistického povstania v roku 1956 – sa v Maďarsku ťažšie preukazuje aktívny trvalý boj voči týmto nebezpečenstvám. Mierové – t. j. talentom a usilovnosťou dosiahnuté – zveľadovanie spoločných hodnôt je prirodzene menej konkrétny pojem, a preto je ho ťažšie možno lokalizovať v čase. Mimočasom je to vlastne aj zbytočné.

Národné vierovyznanie maďarského Základného zákona je v súčasnosti asi najdlhšou preambulou v Európe – obsahuje totiž až 469 slov. Konkurovať jej môže len chorvátska ústava, tá však oficiálne nemá preambulu, hoci prvá kapitola, ktorá sa v tomto príspevku už spomínala, by mohla byť obsahovo pokojne vyhlásená za preambulu. Preto vôbec neprekvapuje, že sa maďarský ústavodarca viackrát pomerne podrobne vrátil k historickým koreňom štátnosti a celkovo k historickým otázkam.

Už na začiatku ústavného textu sa hovorí o hrdosti na to, že „... náš kráľ sv. Štefan pred tisíc rokmi položil pevné základy maďarského štátu, a našu vlasť urobil súčasťou kresťanskej Európy“. V preambule ústavodarca vyzdvihol aj úlohu kresťanstva v procese zachovania národa. Váži si však aj rozličné iné náboženské tradície. Zároveň ústavodarca sľúbil, že „... zachová duchovnú a duševnú jednotu nášho národa, ktorý bol v búrkach minulého storočia rozdelený na časti“. Tu ide o narážku na udalosti začiatkom 20. storočia, keď sa v dôsledku porážky v prvej svetovej vojne rozpadlo historické a multietnické Uhorsko a milióny Maďarov sa dostali pod zvrchovanosť iných štátov.

Aj niektoré iné stredoeurópske ústavné preambuly do určitej miery reagovali na otázku kresťanstva a jeho vzťah k národu. Preambula slovenskej ústavy spomína cyrilo-metodské dedičstvo, ktoré skutočne zohralo významnú úlohu v procese formovania slovenskej kultúry a to napriek tomu, že byzantská misia pôsobila v strednej Európe len pomerne krátko – približne dve desaťročia (863–886). Nakoniec bola znemožnená práve činnosťou najvýznamnejšieho veľkomoravského panovníka – t. j. Svätopluka.²⁶

V prípade Cyrila a Metoda ide o všeslovanské kresťanské dedičstvo, ku ktorému sa hlási väčšina slovanských národov a kultúr. Najvýznamnejšiu civilizačnú a kultúrnu úlohu však zohrala ich misia práve v ortodoxnom prostredí východnej a juhovýchodnej Európy. Oblasť Moravy a Nitry totiž začali pokresťančovať už pred príchodom

solúnskych bratov latinskí kňazi pre a vážne z východo-franského, bavorského prostredia. Metod sa síce v roku 869 stal moravským arcibiskupom, ale nitrianske biskupstvo dostal jeho hlavný protivník Wiching, ktorý nakoniec v tomto súboji dlhodobo aj zvíťazil.²⁷ Christianizácia územia dnešného Slovenska, ale aj Moravy a Čiech sa teda viac viaže na činnosť latinských (bavorských) misií, než na misiu Cyrila (Konštantína) a Metoda. V slovenskom prípade preto toto dedičstvo nemalo kontinuálny vplyv – cyrilometodská tradícia sa nededila, lebo ju po vyhnaní Metodových učeníkov jednoducho nemal kto odovzdať mladším pokoleniam. Znovu sa spomienka na toto dedičstvo objavuje až v období baroka a národného obrodenia prevažne v 18. storočí.²⁸ Vtedy začala hrať táto tradícia dôležitú úlohu v procese budovania modernej slovenskej identity a jej ochrany pred maďarizáciou. Tu však treba spomenúť aj to, že v konfesionalne tradične rozdelenom slovenskom kultúrnom kontexte je toto dedičstvo schopné integrovať rovnako katolícku, evanjelickú a v súčasnosti už aj nábožensky pasívnu časť spoločnosti.

V poľskej preambule sa Boh a kresťanstvo spomína na troch miestach. Najprv na začiatku textu, keď sa spomínajú príslušníci poľského (politického) národa – občania republiky, ktorí veria v Boha, ako aj tí, ktorí univerzálne hodnoty pravdy, spravodlivosti, dobra a krásy čerpajú z iných zdrojov. Poľský ústavodarca taktiež vyjadril vďačnosť predkom „... za kultúru ukotvenú v kresťanskom dedičstve národa, ako aj vo všeludských hodnotách“. Nakoniec je v texte reč o pocite zodpovednosti ústavodarcu v procese prijímania ústavy pred Bohom alebo pred vlastným svedomím.

Česká, chorvátska a slovinská ústavná úprava neobsahuje pripomenutie Boha a kresťanskej tradície. V súčasnosti je v tejto oblasti najaktívnejší asi maďarský Základný zákon, ktorého preambula obsahuje dokonca motto: „Boh ochraňuj Maďarov!“ Ide o názov maďarskej hymny, ktorá sa používa od druhej tretiny 19. storočia a bez ujmy prežila aj obdobie vlády komunistickej štátostrany. Pravda, ústavodarca neuviedol odkiaľ citoval motto k ústave, avšak v maďarskom spoločenskom kontexte ide o evidenciu. Problematickejšie je skôr to, že motto úplne zabudlo na nemaďarských občanov Maďarska. Vyjadrenie zodpovednosti poslancov-ústavodarcov pred Bohom a človekom je v Maďarsku vyjadrené na úplnom konci ústavného textu, teda v postambule.

Samotný názov maďarskej preambuly tiež evokuje kresťanskú tradíciu. Národné vierovyznanie je totiž možné preložiť aj ako krédo (credo) alebo konfesia (confessio). Podľa konzervatívneho filozofa Ferenc Horkay-Hörchera táto terminológia pochádza predovšetkým z maďarskej protestantskej (kalvinistickej) tradície, ktorá vždy výrazne ovplyvňovala maďarské politické myslenie a spôsob diskusie o verejných otázkach. Národné

²⁶ TURČAN, V. Cyril a Metod – trvalé dedičstvo? In: *Mýty naše slovenské*. Eds. KREKOVIČ, E., MANNOVÁ, E., KREKOVIČOVÁ, E. Bratislava: AEP, 2005, s. 36.

²⁷ Tamže, s. 39.

²⁸ Tamže, s. 41.

vierovyznanie však neobsahuje postuláty reformácie, ale slúži skôr ako súbor postulátov, ktoré rámcujú maďarské národné politické „náboženstvo“, čiže maďarskú konfesiu.²⁹ Z tohto pramení nadnesený, romantizujúci a patetický tón celej preambuly, ktorá sa skôr podobá na klasický literárny text, než na politicko-právny dokument.³⁰

S týmto však súvisí aj ideologicky jednostranný – viac-menej konzervatívno-národný – charakter celého maďarského Základného zákona, na ktorom sa zhodnú právnici z rozličných segmentov maďarského politického myslenia.³¹ Národné vierovyznanie totiž viac-menej úplne ignoruje liberálne a socialistické politické tradície. Tento fakt sťažuje naplnenie integračnej úlohy ústavy. Súvisí s ním taktiež historizujúca terminológia celého dokumentu. Tá sa prejavila už v samotnom názve – pojem Základný zákon sa totiž veľmi podobá na základné zákony, ktoré tvorili korpus organickej (nechartálnej) historickej ústavy pred rokom 1945. Základných zákonov však vždy bolo viac a písali sa s malým z.³²

Základný zákon a jeho preambula venujú veľkú pozornosť pojmom svätostefanská Svätá koruna a historická ústava. „*Rešpektujeme výdobytky našej historickej ústavy a Svätú korunu, ktorá stelesňuje ústavnú štátnu kontinuitu Maďarska a národnú jednotu. Neuznávame prerušenie našej historickej ústavy, ku ktorej došlo v dôsledku cudzích okupácií...*“ Už spomínaný pojem „výdobytky historickej ústavy“ sú novinkou v maďarskom verejnom práve. Ich zmysel sa už niekoľko rokov snaží uchopiť ústavný súd.

Čo však znamená pojem historická ústava? Konštrukcia historickej ústavy mala v medzivojnovom období vyjadriť jednak organicnosť ústavného vývoja, jednak jeho kontinuitu. „*Samotnú historickú ústavu považovali právnici a politici za produkt stáročného – podľa niektorých dokonca tisícročného – vývoja. Jej konštrukciu tvoria rozličné, dobovo podmienené základné a organické zákony, resp. iné ústavnoprávne prejavy a ústavné obyčajové právo. Základné tézy historickej ústavy však bolo len ťažké presne definovať, prípadne spoznať, lebo nikdy neboli zhrnuté v jednom dokumente chartálneho typu. Naopak, obrovskú flexibilitu historickej ústavy oproti striktným chartálnym ústavám zabezpečovalo práve to, že jej*

hlavné tézy neboli nikdy poriadne zhrnuté a spísané.“³³ Korene historickej ústavy sa hľadali v „národnom duchu“ (Volksgeist) a pri interpretácii jednotlivých ustanovení sa vychádzalo aj z aktuálneho „ducha doby.“³⁴

Významný znalec maďarskej ústavnej histórie a aktuálneho práva profesor Zoltán Sente je skeptický ohľadne zosúladenia pojmov „výdobytky historickej ústavy“ a „náuka o Svätej korune“ s požiadavkami moderného konštitucionalizmu. Podľa jeho názoru je revitalizácia týchto verejnoprávných tradícií, ako aj ich spojenie s platnými ústavnými princípmi možná len vtedy, ak sa nebude prizerať na ich skutočný historický obsah – čiže vtedy, keď sa aspoň čiastočne sfaľujú maďarské verejnoprávne tradície.³⁵

Hoci pôvodne si mnohí analytici nového Základného zákona mysleli, že historizujúce tendencie sú viac-menej len dôsledkom mentálneho nastavenia do minulosti zahľadeného maďarského národného konzervativizmu, čoskoro sa presvedčili, že ide o viac. Po prijatí a ratifikovaní Lisabonskej zmluvy sa vo viacerých štátoch Európy začala diskusia o národnej ústavnej identite a jej vzťahu k európskym ústavným hodnotám. Maďarsko nebolo výnimkou.

Maďarský ústavný súd prijal v tejto otázke svoje zásadné rozhodnutie AB 22/2016 (XII.5.) koncom roku 2016. Spomínané rozhodnutie vychádza z toho, že spoločný výkon určitých kompetencií maďarskými štátnymi a unijnými orgánmi má napriek uznanej prednosti európskeho práva v mnohých sférach života svoje limity. Hlavné obmedzenie znamená princíp suverenity Maďarska, ktorý spolu s jeho ústavnou identitou nemôže nikto narušiť. Potenciálnemu narušeniu týchto hodnôt má zabrániť predovšetkým ústavný súd s pomocou procesu kontroly suverenity a identity. Sudcovia potom konkrétne definovali, čo rozumejú pod pojmom ústavná identita, ktorý je inak potrebné vždy vyložiť prípad od prípadu na základe textu celého Základného zákona, ako aj jeho jednotlivých ustanovení, a to v súlade s jeho cieľmi, národným vierovyznaním, ako aj výdobytkami historickej ústavy.

Ústavný súd konštatoval, že ústavnú identitu nie je možné považovať za statický a uzavretý (taxatívny) výpočet hodnôt. Nakoniec však súd predsa len uviedol niekoľko príkladov na to, čo považuje za dôležité prvky tejto identity: základné práva a slobody, princíp rozdelenia moci, republikánske štátne zriadenie, úcta k verejnoprávnym autonómiám, náboženská sloboda, zákonný výkon moci, parlamentarizmus, princíp rovnosti pred právom, akceptácia súdnej moci a ochrana národnosti. Podľa ústavného súdu sú tieto hodnoty a princípy totožné s dnes všeobecne uznávanými ústavnými hodnotami, a okrem toho znamenajú aj také výdobytky historickej ústavy, na

²⁹ HORKAY-HÖRCHER, F. A Nemzeti hitvallásról. In: *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Eds. JAKAB, A., KÖRÖSÉNYI, A. Budapest: MTA PTI – Új Mandátum, 2012, s. 289.

³⁰ Tamže, s. 293–294.

³¹ Pozri JAKAB, A. *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG/Orac, 2011, s. 180, a PAP, A. L. Ki és mi a magyar? Az Alaptörvény preferenciái kritikai perspektívából? In: Eds. GÁRDOS-OROSZ, F., SZENTE, Z. *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon*. Budapest: NKE, 2014.

³² SCHWEITZER, G. Ústavné právo a historizmus. Historická narratíva maďarského Základného zákona. In: Eds. CVRČEK, F., JERMANOVÁ, H. *Metamorfózy práva ve střední Evropě*. Plzeň: Aleš Čeněk. 2016, s. 97–103.

³³ Tamže, s. 98.

³⁴ Tamže, s. 98.

³⁵ SZENTE, Z. A historizáló alkotmányozás problémái a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben. *Közjogi Szemle*, 2011, N. 3, s. 1–13.

ktorých je postavený Základný zákon a cez tento zákon aj celý maďarský právny poriadok. Týmto spôsobom sa ústavnému súdu podarilo jednak prepojiť všeobecné európske, resp. západné ústavnoprávne dedičstvo s pozitívnym dedičstvom maďarskej historickej ústavy, a zároveň jedným rozhodnutím paralelne definovať hlavné výdobytky historickej ústavy a približný (netaxatívny) obsah pojmu ústavná identita. Okrem toho súd deklaroval, že ochrana ústavnej identity Maďarska môže nastať aj v prípadoch, ktoré sa dotýkajú životných podmienok jedincov, hlavne ochrany ich súkromnej sféry a osobnej, resp. sociálnej bezpečnosti, ako aj rozhodovacej samostatnosti. Tu jednoznačne cítiť vplyv už spomínaného lisabonského rozhodnutia nemeckého ústavného súdu.³⁶

³⁶ Pozri podrobnejšie HALÁSZ, I. Základný zákon Maďarska: nová štruktúra, stará judikatúra, historická ústava a ústavná identita. In: Ed. LENGYELOVÁ, D. *Právny pluralizmus a pojem práva*. Bratislava: SAP, 2017, s. 115.

Po parlamentných voľbách v roku 2018, v ktorých vládnuca strana Fidesz-KDNP už tretíkrát získala ústavnú väčšinu, bola prijatá siedma novela Základného zákona. Júnová novela doplnila text preambuly v časti o úcte k výdobytkom historickej ústavy vetou, podľa ktorej je základnou povinnosťou štátu brániť vlastnú identitu, ktorá má svoje korene v historickej ústave. Pojem identita, ktorý dovtedy chýbal z ústavného textu, sa takto „emancipoval“ na ústavnú úroveň. V budúcnosti sa pravdepodobne stane dôležitým nástrojom v rukách „suverenistickej“ maďarskej parlamentnej väčšiny v jej sporoch s Európskou úniou. Táto zmena a posun v maďarskom politicko-právnom myslení je dôkazom toho, že v ústavných textoch nič nie je náhodné – t. j. ani jeho historická narratíva a archaizačné tendencie, resp. terminológia. Prirodzene mnoho závisí aj od konkrétnych výziev, resp. vzťahu jednotlivých krajín k vlastným dejinám, ako aj od nastavenia politických elít a ich vodcov.